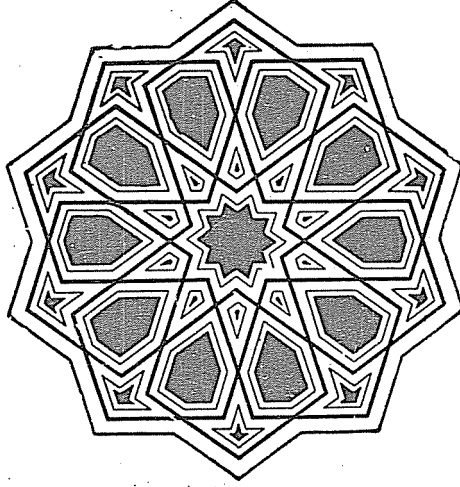

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

I - IV

1956

MARS T. ve S. A. Ş. MATBAASI — ANKARA

1 9 5 8

TEFSİRE MUKADDİME (*)

Yazan: Şeyh Muhammed ABDUH

Çeviren: İsmail CERRAHOĞLU

Kur'an tefsiri hakkında söz söylemek kolay bir iş olmamış, bu dâima en güç bir mesele olarak zuhur etmiştir. Böyle olmakla beraber güç olan her şey terkedilmez. Zorlukların yönleri çoktur, bunun en mühimmi ise Kur'anın, yüksek bilgileri, yüksek gayeleri ihtiva eden ve nebilerin en olgununun kâlbine künhü bilimmiyen Hazreti Allah tarafından indirilmiş bir kelâm olmasıdır. Bu yüksek gayelere, temiz, akıllı ve nefislerini temizlemiş olanlar bakabilir. Onu arzu edenler, onu önlerinde azamet ve heybetli bulurlar. Hazreti Kemâlden feyz alanların akılları onu alabilir. Lâkin Allahü Taâlâ bize bu işi hafifletip, kelâmını düşünüş ve anlayışla incelemeyi emrettiğinden, nûr ve hidayet kitabını insanlara ancak âhkâm ve şeriatlarını açıklamak için indirdi. Bu da ancak Kur'anı anlamakla tahakkuk eder.

Arzu ettiğimiz tefsir, insanların dünya ve âhîret hayatlarında saadet yollarını gösteren din kitabını anlamaktır. İşte en yüksek gaye budur. Bundan başka bahisler ona tâbi veya onu öğrenmeye vesiledirler.

Tefsirde muhtelif yönler vardır: Birincisi; Kur'an'ın diğer sözlere nazaran mümtaziyetini ve kelâmının yüksekliğini bilmek için, belâğat nevilerinden muhtevi olduğu şeylere, kitabın maânî ve üslûblarına nazar etmektir. Bu mesleğe Zamahşerî sülûk etmekle beraber, başka şeylere de temas etmiş, diğerleri de bunun yolunu takip etmişlerdir.

İkincisi: Bir takım âlimlerin itina edip, vecihlerini ve lâfızların ihtimallerini beyan ettikleri i'rab'dır.

Üçüncüsü: Kıssaların araştırılmasıdır. Bu mesleğe sülûk eden âlimler, Kur'an kıssalarında, tarih ve İsrailiyat kitaplarından sadece ehli kitab ve gayrılarının mutemet kitaplarına, Tevrat'a, İncil'e itimat etmemeleri, göyle dursun onlardan işittikleri bütün sözleri, doğrusunu yanlışını ayırmaksızın akla uymıyanları ve şeriata muhalif olanları temizlemeksizin almışlardır.

Dördüncüsü: Garibu'l-Kur'an'dır.

Beşincisi: İstinbat olunan muamelât ve ibadet gibi ahkâmı şer'iyedir.

Altıncısı: Usulî akâid'tir. Bu, yolunu şaşırılmışlarla mücadele ve muhaliflerle münazara içindir. İmâm er-Râzî buna büyük bir ehemmiyet vermiştir.

Yedincisi: Öğütler ve inceliklerdir ki, o kimseler bunları âbid ve mutasavvıfların hikâyeleriyle karıştırıp, Kur'an'ın koyduğu fazilet ve edeblerin dışına çıkmışlardır.

Sekizincisi: İşaret ile tesmiye olunanlardır. Sofi ve bâtını kelâmları insanların sözünde birbirine karışmıştır. Böyle bir tefsiri Şeyhu'l-Ekber Muhyiddin ibn Arabiye nisbet ederler, halbuki, o tefsir meşhur batını Kâşani'nindir. Ondaki dil uzatmalardan Allah'ın dini ve aziz kitabı beridir.

(*) Bu yazı, müellif tarafından fâtîha tefsiri adlı eserine mukaddime olarak yazılmış, 1319 tarihinde Mısır'da tab'edilmiştir.

İnsan bu maksatlardan her hangi birinde fazla ileri giderse, kitabı ilâhinin maksadından uzaklaşır ve hakikî mânasını unutacak yollara düşer. Bundan dolayı tefsirden maksadımız, yukarıda zikrettiklerimizin yanında Kur'anın fesahat ve belâğatına lâayık olan i'rabı tatbik ve taşıyabileceği mâna miktarınca belâğatın vecihlerini açıklamaktır.

Bu asırda bazı kimselerin, tefsire ve Kur'anı incelemeye hacet yok, zira geçmiş olan imamlar, kitab ve sünneti incelediler ve onlardan hükümler çıkardılar, bize ancak onların kitaplarını tetkik etmek ve onlarla yetinmek düşer. Nitekim bazıları bunu iddia etmişlerdir. Eğer bu sözü söyleyenlerin zannı doğru olsaydı, tefsir ile uğraşmak vakti boşa harcadığından abes olurdu. Bu, Peygamber sallallâhu aleyhi vesellemden müminlerin son ferde kadar gelen ümmetin icmama muhaliftir ve bu işle uğraşmada fıkıhın şanını yükseltme vardır. Müslümanın kâlbine böyle bir şey nasıl doğar.

İstilâh olarak, fıkıh denilen amelî hükümler, Kur'anda gelenlerin en azıdır. Zira Kur'an da ahlâkı güzelleştirmek ve ruhu cehalet çukurundan, maarifet burcuna yükseltmek, saadete erdirmeye ve içtimâî hayat yollarını irşada dâvet vardır. Allah ve Ahiret gününe iman eden kimse ondan müstağni olamaz ve hakikî anlayışa en uygun düşen budur. Bu irşad Kur'andan başka hiçbir yerde bulunamaz.

Ahlâkı düzeltmede büyük rolü olan İhya u'l-Ulûm gibi eserler Kur'andan istifade etmişlerdir. Lâkin Kur'an'ın hükmü, Kur'anı anlıyan nefislere ve onun tesiri onu hakkı ile okuyan kâblberedir. Bu hususda Kur'ana hiç bir şey müsavi olamaz, onda âlimlerin açıklayamadıkları ve örtüsü kaldırılmamış bilgi ve hikmetten daha pek çok şeyler vardır. Din imâmları "Kur'an senin lehine ve aleyhine hüccettir" (1) hadîsine dayanarak, o, kıyamet gününe kadar beşer ferdlerinden her ferde rehber olarak bâkî kalacaktır demişlerdir, Bu da ancak Kur'anın hüküm ve hikmetlerini anlayıp düşünmekle olur.

Allah, Kur'anın nüzülü esnasında hitap ettiği kimselere, kendi hususî şahsiyetlerinden dolayı hitâp etmiş değil, belki bu hitâp, Kur'anın hidayet ettiği insanlık nev'inin fertleri olması bakımındandır. Kendine ne icmalen ve ne de tafsilten uyulması lâzım geldiğine dair Allah tarafından bize bir vahy gelmeyen kimsenin tefsirlerini tetkikle iktifa ederek, Allah Taâlâ'nın "Ey insanlar rabbinizin (azabından) sakının" (2) kelâmını anlamadan bizden razı olacağı düşünülür mü, hayır; her şahsın âlim ve cahil tefrik etmeksizin kitabın âyetlerini kudreti nisbetinde anlaması farzdır. Allah Taâlâ'nın "Namazlarında huşu edenler muhakkak umduklarına nail oldu" (3) âyetinden açık olarak cahil bir kimsenin şunu anlaması kifayet eder. Ayeti kerimedeki şu vasıfları tophyan kimselere Allah indinde kurtuluş ve umduklarına nâil olmak vardır; ve yine huşunun mânasının hayra dalâlet etmeyen lâğviyattan çekinmek, uhrevî ve dünyevî faydalar temin eden şeylere yönelmek, zekâta malını bezl etmek, ahdinde vefa etmek, sözü doğru olmak, fuhsiyattan teberrî etmek gibi vasıfları muhtevi olduğunu bilmesi kâfi gelir. Şu vasıfların zıddı ile vasıflanan bir kimse Allahın hududunu tecavüz etmiş olur. Şu vasıfları düşünmek hangi tabakadan ve hangi dilden olursa olsun, nefsini fenalıktan hayra sevkedecek kadar kudreti nisbetinde Kur'andan bunları alabilen bir mü'mine kolaydır. Allah Taâlâ Kur'anı bize Hidayet için indirdi ve Allah bizim Kur'ana karşı olan zaif noktalarımızın hepsini bilir. Bu merteye üzerinde bir yüksek mertebe daha var ki, bu, farzı kifayedir.

(1) Sahihu Müslim, I, 140 (İst. 1329); Sünenu'd-Darimi, I, 167 (Dimaşk, 1349), Sünen İbn Mâce, I, 61-62 (Mısır, 1313); Sünehi Nesai, V, 8 (Mısır, yeni tab'ı).

(2) Lokman sûresi, 33.

(3) Mü'minun sûresi, 1.

Tefsirin mertebeleri vardır. En aşağısı Allah Taâlânın azâmet ve tenzihini kalbe sokan ve nefsi şerden çevirip hayra çeken toplu bir açıklamadır, ki bunun herkese müyesser olduğunu iddia ederiz. Fakat tefsirin yükseğine gelince, aşağıda zikredilecek olan bir takım şartlarla tamam olur.

Birincisi: Kur'andaki kelimelerin teker teker hakikî mânalarını anlamaktır. Müfessir bu lâfızlar hakkında falancanın sözü böyledir, falanca bunu böyle anlatmıştır gibi sözlere itibar etmeksizin, bu dili konuşanların onu nasıl kullandıklarını araştırır. Tenzil zamanında muhtelif mânalarda kullanılan bir çok lâfızlar, uzak ve yakın zamanlarda bu mânalardan başka mânalarda kullanılmışlardır. Mutlak tefsir mânasında meşhur olan ve sonradan hususi vecihlerde kullanılan te'vil kelimesi, Kur'anda başka mânalarda kullanılmıştır. Allah Taâlânın şu âyetindeki "Hel yanzurûne illâ te'vilehû yevme ye'ti te'viluhû...." (4) te'vil kelimesi nedir. Doğruyu anlamak istiyen bir kimseye, Kitab'da vârit olanlarla sonradan millet arasında şayi olmuş istilâhları ayırması ve bu istilâhları incelemesi icabeder. Çok kerre müfessirler Kur'an kelimelerini ilk üç asırdan sonra halk arasında şayi olmuş istilâhlarla tefsir ediyorlardı. Halbuki müdakkike, Kur'anı nazil olduğu asırda kullanılmış olan mânalarla ve en güzel kelimeyi yine Kur'andan anlayarak tefsir etmesi yaraşır ki, bu da lâfzın Kur'anda başka başka yerlerde tekerrürlerini ve nice muhtelif mânalarda kullanışlarını düşünmekle (Meselâ, Hidayet veya bundan başka kelimeler) ve lâfzın mânasının, lâfzın bulunduğu âyetin cümlesi içinde nasıl ittifak ettiğini araştırmak ve mânalar arasında matlûb olan mânayı bilmekle olur. Kur'anın kendi kendini tefsir etmesi ve lâfzının hakikî mânasını ortaya koyan en sağlam delil, ondan önce geçen söze muvafık, umumî mânâya uygun ve Kur'anın bütünü ile kasedettiği mânâ ile bağdaşmasıdır.

İkincisi: Bu işle meşgul olan kimse yüksek üslûbları anlaması için, üslûbların ilmini bilmek icabeder. Bu da belîğ kelâma alışkanlık, onun nükte ve güzelliğine nüfûz etmeye çalışmak ve konuşanın murad ettiği şeyin ne olduğunu anlamağa ehemmiyet vermekle hasıl olur. Evet Allah Taâlâ'nın murad ettiği şeylerin bütünü tam ve kemâl bir anlamaya yükselemezsek de kudretimiz nisbetinde bizi hidayete götüren şeyi anlamamız mümkündür. Bu işde i'rab ve üslûblar (maâni ve beyan) ilmine muhtaç olunur. Lâkin yalnız bu fenleri öğrenmek ve onların meselelerini anlamak, hükümlerini ezberlemek bizi gayeye ulaştırmaz. Arabça kitaplarda arabları, sözleri düzgün, kaideler konulmadan önce kaidelere uygun konuştukları görülür. Bunların onlar için tabii olduğunu mu zannedersiniz, hayır, bu ancak dinlemek, konuşmakla kazanılmış bir melekedir. Eğer bu hâl, zatlarının tabii bir hâli olsaydı, arabların oğulları hicretten elli sene sonra yabancılarla karışıp, yabancıardan daha yabancı oldukları zaman onu kaybetmezlerdi.

Üçüncüsü: Beşerin hallerinin ilmidir. Allah bu kitabı inzal etmiş ve onu kitapların sonu kılarak, diğerlerinde açıklamadığı şeyleri onda açıklamıştır. Onda beşerin tâbi olduğu ilâhî sünnetler, yaratıkların tabiatı ve hallerinin çoğu açıklanmıştır. Milletlerin ve sünnetine muvafık gidışatları bize en güzel bir şekilde anlatılmıştır. Bu kitabda beşerin hallerini tetkik eden kimseye, onların tavırları, devirleri, iman ve küfür, ilim ve cehl, izzet ve zillet, zayıflık ve kuvvette onların hallerinin muhtelif menşelerinden, ulvi ve süfli bakımdan büyük âlemin ahvalini bilmesi lâzım gelir ki, bunun için de bir çok fenlere muhtaçtır, bunların en ehemmiyetlisi tarih ve nevileridir.

Beşer ahvalini, nasıl birleşip nasıl ayrıldıklarını, vahdetin mânasını ve bu halin kendileri için zararlı mı, faydalı mı olduğunu, gönderilen Peygamberlerin eserlerinden nelerin

(4) 'araf süresi, 53.

mevcut bulunduğunu bilmiyen kimsenin, Allah Taâlâ'nın "İnsanlar tek bir ümmetdi, binaenaleyh Allah, müjdeciler, haberciler olmak üzere Peygamberler gönderdi" (5) âyetini nasıl tefsir edeceğini bilemiyorum.

Kur'an, milletler, sünneti ilâhiye, enfüs ve âfâkta, yer ve göklerdeki âyetlerden icmalen bahsetmiştir. O, ilmi herşeyi kaplayanın yaptığı bir icmaldir. Bizi olgunlaştıracak ve yükseltecek tafsil ile icmalini anlamamız için yer yüzünde seyahat etmemizi, düşünüp taşınmamızı emretmiştir. Varlık âleminin zahirine bakmakla yetinseydik, kitabın ihtiva ettiği ilim ve hikmete bakmadan, cildinin rengine ehemmiyet verenler gibi olurduk.

Dördüncüsü: Kur'anla bütün beşeriyetin hidayet yolunu bilmektir. Bu farzı kifayeyi üzerine alan müfessirlerin Peygamber zamanında arap ve arap olmiyan insanların halini bilmesi lâzımdır. Çünkü Kur'an insanların sapıklık ve şakavette olduklarını Peygamberlerin onlara doğru yolu göstermek ve onları mes'ud etmek için gönderildiğini haber veriyor. Müfessir, onların halleri, buldukları durumları bilmeden, âyetlerin çirkin gördüğü geleneklerini doğrudan doğruya veya dolayısıyla nasıl anlayabilir. Dine çağıran ve onu müdafaa eden Kur'an âlimlerinin, taklid ile "İnsanlar batıl yolda olup, Kur'an onların bütün batılıklarını yıkmıştır" demeleri kifayet eder mi? elbette hayır.

Beşincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ve ashabının, siretiâni, dünyevî ve uhrevî işlerindeki tasarrufları, amellerinin ve ilimlerinin ne yolda olduğunu bilmektir.

Şimdiye kadar zikrettiklerimizden iki türlü tefsir olduğu anlaşılmaktadır. Birincisi: kuru, Allah ve Kitabından uzaklaştıran tefsirdir. Fakat aslında bu, lâfızların tahlili, cümlelerin i'rabı ve bu ibarelerin fennî nüktelerine yapılan işaretleri açıklamaktan ibarettir ki, buna tefsir demek lâyık olmaz. Belki o, nahiv, maâni ve buna benzer fenlerde bir nevi alıştırma- dır. İkincisi: İnsanlar üzerine farzı kifaye olan tefsirdir ki, gayesine ulaşması için şu şartların cem'ini ister. Bu şartlarda, müfessirin, (hüden ve rahmeten) ve bunlara benzer sözlerin tahakkuku için, ruhları hidayete ve amele seyk ve cezbedecek surette hükümler, ah-lâk ve akidelerde şeriatın hikmetlerinden bahsedenin muradını anlamasıdır. Hakikî maksat şu şartların ve fenlerin arkasıdır. Bu da Kur'anın gösterdiği yola tâbi olmakla olur. İşte tefsir okumakta varmak istediğim ilk hedef budur.

Müellif, ülama istilâhında kullanılan tefsir ve te'vilden bahsetmiş; sonra da Kur'an tefsirinin ve anlayışının şanının büyüklüğünü beyan hususunda da şöyle demektedir. Bugün — Irak'tan Fas'ın sonuna kadar — lisanlarında araplara nisbetle yabancı bir millet olup sonradan araplarla karışan milletlerin sözlerinde bu karışma neticesi olarak bir çok arabça kelimeler bulunmaktadır. İşte tefsire, Kur'anı anlamaya, ilk müslümanlardan ve bilhassa tefsir yazılmaya başlanılan üçüncü asırdaki müslümanlardan daha çok ihtiyacı olanlar bunlardır. Müslümanlar buna şiddetle muhtaç olduklarını hissettiler. Şüphesiz gerilememiz devam ettikçe bizden sonra gelenler ona daha çok muhtaç olacaklardır. Fakat Allah bize dinimizi, dilimizi, diriltmek için bir kalkınma hamlesi nasip ederse, belki bizden sonrakilerin hali bizden iyi olabilir.

Bugün ve daha evvelki asırlarda tefsir anlayışı, âlimlerin tefsirlerindeki ihtilâfa düş-tükleri sözlerdir, halbuki Allahın şu "Eğer Kur'an Allahın gayri bir yerden gelseydi onda çok ihtilâflar bulurlardı" (6) sözüne binaen Kur'an bu gibi ihtilâflardan münezzehtir. Tef-sir kitaplarını anlamaya ehemmiyet verenler, kitabın mânâlarını bilmekte anlayışlarının karar kılacağı bir mânâyı arayıp sonra onu insanlar arasında yaysalar, insanları ona ir-

(5) Bakara sûresi, 213.

(6) Nisa sûresi, 82.

şâd etselerdi ne olurdu. Fakat onlar bunu araştırmayıp ancak öğünecekleri bir sanâat araştırdılar. Onda kendileriyle yarış edenlerle mücadele edip, Kur'anın maksatlarından uzaklaştırmak, garabete düşürmek, te'vil cihetlerini icad etmek, haddinden fazla söz söylemeyi elde etmekte maharet göstermekten kendilerini alamadılar. Allah Taâlâ kıyamet gününde bizden, insanların sözleri ve onların anlayışlarından sormaz, ancak bizi hidayet ve irşada sevk etmek için indirdiği Kitabından ve nazil olan şeyleri bize açıklayan Peygamberin sünnetinden sorar. "Biz sana Kur'anı indirdik, taki insanlara kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatsın" (7). Size, risalet vasıl oldu mu? Size tebliğ edilen şeyi düşündünüz mü? Emr ve nehy olduğunuz şeyleri taakkul ettiniz mi? Kur'anın irşadı ile âmel ettiniz mi? Peygamberin hidayetiyle ihtida ve onun sünnetine tâbi oldunuz mu? diye sorar. Kur'andan ve onun yol göstermesinden yüz çevirmiş olduğumuz halde bu sualleri beklememiz acayip değil midir, bu ne gaflet, ne gurur.

Bizim Kur'anı bilmemiz, Allah Taâlâ'yı bilmemiz gibidir. Bizde çocuğa Allahı öğretmek için ilk telkin edilen, yüce ve münezzehe olan "Allah" ismidir. Onu "vallâhi şunu şunu yaptım, vallâhi şunu yapmadım" gibi yalan yeminlerle öğrenir, Kur'anı öğrenmesi de böyledir. Çocuk beraber yaşadığı kimselerden onu Allahın sözü olduğunu işitir, mânasını düşünmez, sonra aralarında yettiği diğer müslümanların onu tâzim edişlerinden başka bir tâzim de bilmez. Bu da ikişeyle olur. Birincisi: Yazılı şüayet su ile silinip içildiğinde su nevi hastaya şifa verildiğine, Kur'anı taşıyan bir kimseye cin ve şeytan yaklaşamıya-

cağına, ona şu şekilde bereket sağlayacağına inanmaktır. Bu ve bunun gibi halk tarafından bilinen daha pek çok şeyler, hassa tarafından bilinmemektedir. Bunun doğruluğu ve ya egriliğine göz yumarak deriz ki, onda cidden pek büyük bir tâzim vardır. Ne yazık ki bu, faide ve menfaatları elde etmek arzusu ile bazı türbelerden alınan topraklara yapılan tâzimden ileri gitmez. Putperest milletlerin bazılarında nakledilmiş yabancı kelimeler ve içinde tılsımlar olan boncuk, kemik ve hırka parçası gibi muska ve hamailden, çocuklara asılanlar da bunun gibidir. Bu şekilde Kur'ana yapılan tâzime, Kur'anın sünnetine uyarak, bununla Allaha ibadet değil, Kur'ana ibadet ismini veririz. İkincisi: Okuyucu yanık sesi, güzel edalı makamı ile dinliyenleri coşturmayı bilirse, Kur'anı işitenlerden muayyen sözler, belli hareket ve sallanmalar hasıl olur. Bu lezzet ve coşkunluğun sebebi güzel ses ve makamdır. Bunun belki en kuvvetli sebebi, dinliyenin Kur'anı anlamaktan uzak olmasıdır.

Anlamaktan maksadım, Kur'anın en üstün üslûplarını kavrayan, öğütleriyle kendini meşgul eden kimse başka herhangi bir şeyle meşgul olamaz. Burada ben, düşünme, anlayış, müteessir olmak ve akıl yormanın dönüm noktası olan saf vicdanla, şuurların inceliğinin tâbi olduğu zevkle beraber olmıyan, kitablardan körcesine alınmış kuru bir teslimiyet anlayışını kasdetmiyorum. Bunların hepsi için şöyle dememiz mümkün olur. Bugünkü cahiliyet, Hazreti Peygamber zamanındaki cahiliyet ve sapıklıktan daha kuvvetlidir. Allah onlar hakkında "Onu, oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar" (8) demiştir. Hakkı bilmek büyük şerefli bir iştir, bilenin inkârı ise daha şiddetlidir. Fakat o, Haktan yüz çevirdiği için daima nefsi tarafından levm olunur. İşte bu levm olunma, batıl üzerine ısrar etmesinden dolayı içinde olanı sarsar.

Koyun çobanı olan bedevide ince his ve anlayış zevki bulunduğundan dolayı Kur'anı dinlediği zaman hemen secdeye kapanırdı. Bu hal bugün hangi münevverle kıyas edilebilir?. Arap yarımadası sakinlerini, Hakka cezbedici sebep olan ince anlayışları sayesinde Kur'anın cazibesıyla nasıl islâma girdiklerini bilmiyor musun. Burada müellif, Esma'i'den

(7) Nahl sûresi, 44.

(8) Bakara sûresi, 146.

naklen bir âyetin iki emri, iki nehî, ve iki müjdeyi ihtiva ettiğini anlayan köylü bir arap kızına işaret ederek hikâyeyi şöyle anlatmaktadır: "Esmâ'i der ki: Bir arap kızının (Bütün günahlarının mağfiretini Allâhtan dilerim. İnsanı haksız yere öldürdüm. Nazında, tazâ ceylân misali, gece yarılacağı halde ona ulaşamadım.) şeklinde beşli veya altılı bir şiir söylediğini işittim ve ona Allâh canını alsın ne kadar fasih söylüyorsun dediğimde, bana, sana yazıklar olsun bu söz Cenabı Hakkın "Mûsâ'nın anasına, onu emzir, ona ait bir tehlike gelince denize bırak, korkma, kederlenme, çünkü biz onu yine sana döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri de yapacağız, diye vahiyettik" (9) âyeti karşısında fasih sayılabilir mi. Bu âyet iki emir iki nehî ve iki müjdeyi cem etmektedir.

Vaktaki müslüman âlimleri ilk asırda insanların kalbini islâma cezbetmekte Kur'anın tesirini ve islâmiyetin ancak onunla muhafaza olunacağını anladılar. Ne zaman ki araplar, diğer milletlerle karıştılar, arap olmıyanlardan müslüman olanlar arap âlimlerinin anladığı gibi anlayıp hepside arap lisanını korumanın vacip olduğunda birleşerek, eserler yazdılar ve bunlara ait fenler meydana getirdiler. Evet ümmetin diliyle, edebiyatı ile meşgul olmak haddizatında fazilettir, hayatının unsurlarından bir unsurdur. Dili olmayan milletin hayatı olamaz. Bu fazilet bir ümmetin geçmişini, lisanı, kelimeleri, üslupları, ve edebiyatı ile muhafaza etmeye sürükliemez, onu sürükliyen yukarıda anlattığımızdır. Allame İsfarayini fırkalar hakkında bir kitap telif edip, sonunda ehli sünnetin meziyetlerini, edebiyatta, dilde diğer fırkalar üzerine tebarüz eden faziletleri sayıp, beyan etmiştir. Şu meziyetler ve Kur'anı anlayıştaki izler şöyle dursun, Kur'andan daha aşağı belîğ bir kelâmı anlayış nerede?. Biz burada tefsir için arapça zevkini tatmak ve Kur'anı anlamının istinat ettiği şeylere ihtiyacı beyan ettik.